

Az apa neve – az apa törvénye

Kafka és az elfojtás

FILÓ MIHÁLY

1. Az esetlegesség és a nyelv mélyszerkezete

E tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy *Az ítélet* (*Das Urteil*) című novella alapján feltárjuk a karkai életműben központi szerepet betöltő törvény fogalmának értelmezési lehetőségeit.¹ Elemzésünkben a pszichoanalitikus iskola egyes kategóriáira, az „apa” alakjának bemutatásánál pedig Jaques Lacan tanaira támaszkodunk. Már előjáróban rögzítenünk kell, hogy eszmefuttatásunk nem tekinthető rendszeres vizsgálatnak, attitűdjére pedig leginkább az *esetlegesség* jellemző.

Az esetlegesség mindenekelőtt abból fakad, hogy *Az ítélet* a német nyelvterületen az egyik legtöbbet interpretált Kafka-írás, amelyet – Richard Gray szerint – a modernitásban egyedülálló módon egyszerre jellemez a „formai zártság és tartalmi nyitottság, a világos és következetes nyelvi-elbeszélői kibontás, valamint a látszólag alogikus, következetlen cselekményfolyamat között feszülő ellentét”.² Másodsor: mivel az elemzés három hatalmas architektúrájú gondolati rendszer, a Kafka-életmű, a büntetőjogtudomány és a pszichoanalízis közötti kapcsolatra kíván rámutatni, a terjedelmi korlátok eleve csak néhány kiragadott aspektus felvázolására adnak lehetőséget. Végül harmadsor: az esetlegességet elfogadó attitűd akkor visz közelebb Kafkához, ha a kontingenciát a szükségszerűség ontológiai ellentétpárjaként, a Rorty által tételezett értelemben használjuk, mint „a véletlen kiiktathatlanságát a világ történéseiből”.³ Vajda Mihály szerint azonban érdemes „puszta látszatnak tekinteni a kontingenciát, valaminek, ami csak a felszínre jellemző, s az a törekvése, hogy felmutassa a szilárd, mozdulatlan mélystruktúrákat, felmutassa a változó felszín mögött, a valóság puszta jelenségei mögött az igazi valóságot”.⁴ *Az ítélet* látszólag semmitmondó cselekmé-

¹ Franz KAFKA: *Az ítélet* [ford. TANDORI Dezső] in Franz KAFKA: *Elbeszélések* [szerk. GYÖRFFY Miklós] (Budapest: Palatinus 2001) 38–48.

² Richard T. GRAY: „Az ítélet – a kísérteties elbeszélés és a polgári szubjektum kísértetiessége” in Michael MÜLLER (szerk.): *Interpretációk. Franz Kafka: Regények és elbeszélések* [ford. ÁBRAHÁM Zoltán et al.] (Budapest: Láva 2006) 10–30.

³ KRÉMER Sándor: *A késői Richard Rorty filozófiája* (Szeged: JATEPress 2017). Vö. Richard RORTY: *Esetlegesség, irónia és szolidaritás* [ford. BOROS János – CSORDÁS Gábor] (Pécs: Jelenkor 1994).

⁴ VAJDA Mihály: „Sors vagy megváltás” *Thalassa* 1999/2–3, 111–118, <https://goo.gl/hUdRWi>.

nye és a parabola valódi jelentése közötti kapcsolat így a wittgensteini nyelvfilozófia eszközeivel a nyelv felszíni grammatikája (*Oberflächengrammatik*) és mélyszerkezete (*Tiefengrammatik*) közötti különbséggel ragadható meg. Az előbbi részhalmaza az utóbbinak, és csak arra alkalmas, hogy megmutassa az egyes szavak használati módját a mondat szerkezetben. Ezzel szemben a nyelv mélyszerkezete nem más, mint az életünket körülölelő szokások és intézmények rendszere, amelytől szavaink végső soron jelentésüket kapják.⁵

Mindennek megfelelően ha valóban beszélni akarunk egy nyelvet, akkor kevés a nyelvtan szabályainak ismerete.⁶ Ehhez ugyanis meg kell mártóznunk a beszélő létmódjában, az idegen karkai közegben: a fiatal kereskedő történetét is a folyó motívuma foglalja keretbe, a könnyen fodrozódó hullámoktól a fulladásos halálig.

2. Keletkezéstörténet és cselekmény

Az elbeszélés szereplői a hétköznapi életvilág alakjai.⁷ Georg Bendeman, a sikeres üzletember levelet ír a távoli Oroszországba szakadt, félresiklott sorsú barátjának, amelyben eljegyzéséről tudósítja, egyúttal meghívja közlegő esküvőjére. Életének szerencsés fordulatait tapintatból sokáig elhallgatta a címzett előtt. A levélírást befejezve meglátogatja apját abban a szobában, ahol már hónapok óta nem járt – és lelkiismeretfurdalás gyötri, hiszen elhanyagolta szülőjét. Beszámol neki a barátnak írt levélről, majd a gyengélkedőt ágyba fekteti. Az apa azonban hirtelen felegyenesedik („apám még most is óriás”) és váratlanul vádaskodni kezd: Georg oroszországi barátját a fia tudta nélkül is mindenről tájékoztatta („Képviselője voltam itt; e helyt”). Georg kapcsolata jegyesével pedig árulás, amellyel megtagadta barátját, elhunyt anyját és magát az apát is. („Megkörnyékezted, és hogy zavartalanul kielégíthesd magad, meggyaláztad anyánk emlékét, elárultad barátodat, és ágyba dugtad apádat, hogy meg se mocsanhasson.”) Mindezt „fulladásos vízhalálra” ítéli, amelyet a fiú saját maga hajt végre, a vízbe vetve magát.

Kafka naplójában maga is hangsúlyozta az írás önéletrajzi elemeit, ahogy azt is, hogy különösen fontosnak tartotta írói fejlődése szempontjából:

Ezt *Az ítélet* című elbeszélést 22-ről 23-ra virradó éjszaka írtam meg este tíz órától reggel hatig. Az ülésben elgémberedett lábamat alig tudtam előhúzni az íróasztal alól. A rettentő erőfeszítés és öröm, ahogy a történet úgy bontakozott ki előttem, mintha a vízen haladtam volna előre. Többször hordtam a hátamon ezen az éjszakán a súlyomat. Ahogy mindent ki mer mondani az ember, ahogy mindent, még a legidegenebb ötleteket is valami nagy tűz várja, amelyben elenyésznek és feltámadnak.⁸

⁵ NEUMER Katalin: *Határutak. Ludwig Wittgenstein késői filozófiájáról* (Budapest: MTA Filozófiai Intézet 1991) 23. Herbert Hart és Wittgenstein eszmerendszerének érintkezési pontjait a hazai irodalomban Bódig Máttyás tárta fel. Lásd BÓDIG Máttyás: *Hart, Dworkin és a jogelmélet posztmetafizikai fordulata* (Budapest: Osiris 2000).

⁶ Az 1960-as évektől elsősorban Chomsky hatására a „mélyszerkezet” fogalma a nyelvészeti diszciplínákban is központi szerepet kapott. Vö. KIEFER Ferenc: „Chomsky és a nyelvi jelentés kutatása” *Magyar Tudomány* 2009/9, 1037–1039.

⁷ RADICS Katalin: „Az őš Kaján és Georg Bendemann. Ady és Kafka” *Iskolakultúra* 2007/5, 23–33.

⁸ Franz KAFKA: *Naplók* [ford. GYÖRFFY Miklós] (Budapest: Európa 2008) 336–337.

A személyes érintettségről tanúskodik az is, hogy a művet menyasszonyának, Felice Bauernek ajánlja. Figyelemre méltók azonban a keletkezés további körülményei is, amelyeket az irodalmi hagyomány Hans Gross és fia, Otto Gross, az „elfelejtett kultúrforradalmár” életére vezet vissza.⁹

Kafka három féléven keresztül tanult büntetőjogot az idősebb Gross tanszékén, aki a korabeli tudomány jelentős alakja volt, fontos kriminalisztikai könyvet írt a nyomozati módszerekről. A gyakorlatban vizsgálóbíróként dolgozott, a czernowitzi, majd a grazi egyetemen tanított a régi Monarchiában.¹⁰ Fia, Otto Gross, pszichiáterként dolgozott, a pszichoanalízis hőskorának érdekes figurájaként előbb a freudi tanokat követte, majd az anarchista mozgalmat támogatta; újságot alapított, különböző radikális politikai mozgalmakban vállalt szerepet. Mint hajóorvost egy hamburgi kereskedelmi társaság alkalmazottjaként Dél-Amerikába helyezték, ahol elhatalmasodott rajta kokainfüggősége. Kezelte Eugen Bleuler, analízisre járt Freudhoz és Junghoz is. Mindez azonban nem segített, elhatalmasodó elvonási tünetei és elmebaja miatt apja, a köztisztelőben álló büntetőjogász bírói úton cselekvőképtelenséget kizáró gondokság alá helyeztette. Gondnoknak magát a gyűlölt apát rendelték. Néhány évvel később elmagányosodva halt meg.

Kafka és a fiatal Gross állítólag egy éjszakai vonatúton találkozott, éppen Budapest felé: ez a találkozás jelentette a döntő mozzanatot *Az ítélet* megírásához.¹¹

A bonyolult szellemtörténeti, családi, valamint erotikus viszony Hans Gross és fia, Freud és Jung, továbbá Jung első páciense, későbbi szeretője, Sabina Spielrein között a pszichoanalízis egyik legfontosabb eredetmítosát alapozta meg.¹² Ennek a gyakran áttekinthetetlen hálónak a kibontása azonban nem lendítené előre gondolatmenetünket, ezért a továbbiakban az „apa” és a „törvény” fogalma közötti összefüggéseket keressük.

3. Pszichoanalízis és büntetőjog

Napjainkban a pszichoanalízisben – igazodva a nyugati világ értékrendszeréhez – kiemelten fontos szerepet kap a nyelv és a verbalizálás, a konfliktusokat (különösen a szexuálisakat) mélyen a pszichébe lokalizálja, és nem a külső világba. Magában foglalja az éntudatosság hangsúlyozását, a személyiség fejlődését, az individualizmust, a magánszférát és a bizalmat.¹³ Könnyen belátható, hogy hasonló fókusz a büntetőjogi gondolkodásban is kimutatható.

A büntetőjog-tudomány és a mélylélektan kapcsolata azonban már a XIX. század végén tetten érhető. Freud felismerései nyomán, ahogy a bölcséletben, úgy a büntetőjogban is meginog a felvilágosodás és a német idealizmus dogmája, az indeterminizmusba, a szabad akaratba vetett feltétlen hit. Az ember, mint minden más jelenség, az okság törvényeinek alávetve létezik. Ebből következik, hogy a klasszikus tettközpontú

⁹ FRIEDRICH Melinda: „Otto Gross, az elfelejtett kultúrforradalmár” *Thalassa* 2006/2–3, 33–56, <https://goo.gl/MTkp5T>.

¹⁰ Hans GROSS: *Die Erforschung des Sachverhalts strafbarer Handlungen* (München: Schweitzer 1918).

¹¹ FRIEDRICH (9. j.) 40.

¹² FRIEDRICH Melinda: „Otto Gross lázadása” *Thalassa* 2007/2–3, 121–139, <https://goo.gl/gEWGqW>.

¹³ Cecil G. HELMAN: *Kultúra, egészség és betegség* [ford. BERGHAMMER Rita] (Budapest: Melánia 1998) 258–259.

büntetőjogi gondolkodás helyét a századfordulótól lassanként átveszik a tettesre mint a bűncselekmény „okára” fókuszáló elméletek. Német nyelvterületen a marburgi vita-irattal veszi kezdetét a büntetőjogi iskolavita (*Schulenstreit*) a Karl Binding normatanát követő formalista, törvénypozitivisták iskolája és a Franz von Liszthez kötődő naturalista, determinista irányzat között. Hangsúlyozni kell azonban, hogy Liszt, noha a tett helyett az elkövetőre helyezte a hangsúlyt, soha nem vallotta magáénak a Lombroso nevével fémjelvezhető antropológiai-kriminológiai nézetrendszert, a *homo delinquens* fogalmát.¹⁴

Ami Liszt tényleges szerepét illeti a büntetőjog megújításában, újabban kritikus hangok jelentek meg a német nyelvű irodalomban. Adrian Schmidt-Recla és Holger Steinberg eredeti források elemzésével arra jut, hogy a programbeszéd nem szinguláris közlemény volt, hanem sokkal inkább egy publicisztikai vita része, amelyet pszichiáterek folytattak *ira et studio* a XIX. század végén. Mindenekelőtt említendő az ügyész Mittelstädt és elmeorvos Kraepelin. Ez utóbbi már 1880-ban publikálta *Die Abschaffung des Strafmasses* (A büntetés eltörlése) című esszéjét, amelyben éles kirohanást intézett a *Vergeltungsstrafe*, vagyis a pusztán represszív célzatú büntetés és a generálprevenció ellen. A büntető igazságszolgáltatást a pszichiátriai kórházak mintájára kívánta átalakítani, ahol elkülönül a társadalomra veszélyes elkövető felismerése (diagnózis) és lélekgyógyászati eszközökkel történő kezelése (terápia).¹⁵

Hasonlóan fogalmaz a freudista Ferenczi Sándor is az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület tagjai előtt 1913-ban tartott előadásában:

Ha talán a büntetőjogi sanctió szempontjából nem is okvetlenül, de kriminálpszichológiai szempontból új megítélés alá kell, hogy kerüljön a pszichoanalitikus tapasztalatok nyomán a bűncselekmények egész sora. A „gondatlanságból” elkövetett vétségekről igen sok esetben ki fog derülni az elemzésnél, hogy azok tudattalan szándékból követték el. Sokkal több esetben, mint eddig is, fogja a lélekelemzés a lopásra és az élet elleni bűncselekményekre való hajlamban libidosus ösztönök eltolódott megnyilvánulását felfedezni. Mindenesetre sokkal alaposabban, mint eddig, ki fognak derülni a bűncselekmények igazi mozgató rugói az alkati és környezeti hatások mennyiségi és minőségi elemzése révén, más szóval: a büntetőjogi determinizmus, ez az eddig is általánosan elfogadott elv, a pszichikai történet meghatározóit felderítő lélekelemző módszer segítségével az egyes esetekre az eddiginél hasonlíthatatlanul meggyőzőbb módon lesz alkalmazható.¹⁶

4. Az apa és törvénye

Noha Freud gondolatainak hatása a társadalomtudományra szinte felmérhetetlen, talán nem véletlen, hogy hazánkban a *Totem és tabu* látomását elsőként egy jogász is-

¹⁴ THOMAS VORMBAUM: *Einführung in die moderne Strafrechtsgeschichte* (Berlin–Heidelberg: Springer 2009) 123–130.

¹⁵ ADRIAN SCHMIDT-RECLA – HOLGER STEINBERG: „Eine publizistische Debatte als Geburtsstunde des »Marburger Programms«” *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW)* 2007, 195.

¹⁶ FERENCZI SÁNDOR: A pszichoanalízisről és annak jogi és társadalmi jelentőségéről (Az Országos Bírói és Ügyészi Egyesületben 1913. október 29-én tartott szabad előadás nyomán) in LINCZÉNYI Adorján (szerk.): *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányából* (Budapest: Magvető 1982) 158–174.

mertette. Felszeghy Béla írja 1919-ben: „Az ősi vérbűnt kiváltó érzelmi impulzusokkal szemben, bár racionalizált formában, de ma is védekezik a társadalmi rend és a jogtételekbe foglalt szabályok.” A vérfertőzés elkerülésének parancsát a „lélek tengelykomplexumában” helyezi el, olyan előírásaként, amely „embervoltunkat alapozza meg”.¹⁷

Darwin nyomán Freud azt feltételezi, hogy az emberiség kezdetben néhány fős hordákban élt, egy rettegett hím fennhatósága alatt, aki kizárólagos jogot formált a csoport nőstényeire. A fiatal hímek vágyakoztak anyjuk és a többi nőstény szerelmére. Egy napon a fiúk, a testvérek megölték a csodált és rettegett apát, a tetemét pedig közösen felfalták. Mivel az apával külön-külön nem tudtak volna beszélni, összefogtak, a közös bűn így összekapcsolta őket. Az apa elfogyasztásának tette azt a késztetésüket elégíti ki, hogy annak hatalmát, erejét magukévá tegyék. A fiúk tehát közösen erősebbek voltak, mint az apa, de egyik sem volt erősebb a másikinál. Mikor az apát megölték, a nőikkel kapcsolatban vetélytársai lettek egymásnak, és mivel a küzdelem nem vezetett volna eredményre, mivel egyenlően erősek voltak, első törvényként bevezették az incesztus tilalmát, és megállapodtak abban, hogy a csoporton kívül kell maguknak nőstényt szerezniük. Így válhatott az apai hordából az egyenlők szövetségén alapuló testvérklán – ezen a ponton kapcsolódhatunk *Az ítélet* világához.¹⁸

Jaques Lacan a freudi tanok interpretációjánál utal arra, hogy a halállal nem merül feledésbe a zsarnoki apa neve, amely – ahogy a magyar származású pszichoanalitikus, Füzesséry Éva fogalmaz – „nem egyszerűen csak a tényleges apának a neve, hanem [...] magát a törvényt alapítja meg, mely nemet mond, megtiltja a fuzionális kapcsolatot az anya és gyermek között”.¹⁹

Az elfojtás fogalma alatt azt az énvédő mechanizmust értjük, amellyel a tabuizált vagy fenyegető tényállásokat (*Sachverhalte*) és képzeteket (*Vorstellungen*) kizárjuk a tudat birodalmából.²⁰ Már itt is érdemes rámutatni, hogy a korai pszichoanalízis fogalomkincsét jelentős mértékben áthatotta egyfajta jogtudományi érintettség; maga a személyiség struktúráját leíró ún. topografikus modell – Ósvalami, Én, Felettes-Én – is instanciákból áll („*Drei-Instanzen-Modell*”).

Freudnál az eredeti elfojtás a lelki élet alapvető jelensége, amelyben elkülönül a tudatos és a tudattalan tartománya. Minden későbbi elfojtást ez tesz lehetővé.²¹ A „nemet mondás” az anyára mint tiltott tárgyra az Én differenciálódásának az útja: az apa neve teremti meg a szimbiotikus anya-gyermek viszonyból az önálló individuummá fejlődés lehetőségét, az apához való hasonulás (affiliáció) által: Georg Bendemann is apja kereskedői pályáját, a polgári életet folytatja. Az apa törvénye megtiltja az anyához fűződő vágyat – ezért a (fiú)gyermek gyűlöli az apját, és noha felnéz rá, akár a halálát is kívánja: „Bárcsak elvágódna, bárcsak összetörné magát!” Később ezt a bűntudatot kiváltó emléket kiszorítja a tudatából, hogy az ismét a tudattalanba süllyedjen. A nemi

¹⁷ FELSZEGHY Béla: „Totem és tabu nyomok a jogban. Jegyzetek Sigm. Freud Totem és tabu könyvéhez” *Huszdik Század* 1919, 98.

¹⁸ Sigmund FREUD: *Totem és tabu* [ford. PÁRTOS Zoltán] (Budapest: Göncöl 1990) 117.

¹⁹ FÜZESSÉRY Éva: „Lacan és az »apa neve«” *Thalassa* 1993/2, 45–61, <https://goo.gl/GxKyRD>.

²⁰ „Urverdrängung und Verdrängung” in Jean LAPLANCHE – Jean-Bertrand PONTALIS: *Das Vokabular der Psychoanalyse* (Frankfurt am Main: Suhrkamp 1984) 578–582.

²¹ Sigmund FREUD: *Az Ósvalami és az Én* [ford. HOLLÓS István – DUKES Géza] (Budapest: Pantheon 1937).

ébredéssel mindez újra felszínre kerül, a libidó és az agresszió azonban ideális esetben már megengedett tárgyat keres magának (Bendemann menyasszonyát).

A fentiek alapján az olvasó könnyen arra juthatna, hogy *Az ítélet* valójában az ödipális konfliktus feloldásának a bemutatása, Bendemann öngyilkossága pedig valójában újjászületés, megszabadulás a gyermekkor fojtogató, tudattalan erotikus késztetéseitől. Ahogy láttuk, az irodalomtudományban a vázolt elgondolás sok követőre talál.

Álláspontunk szerint azonban ez a magyarázat nem plauzibilis, így a történet még inkább nyomasztóvá válik, ugyanakkor további kapcsolódási pontokat kínál a büntetőjoghoz, közelebről a büntetés eszméjéhez.

Kétségtelen, hogy az elbeszélés több szempontból is megfeleltethető a freudi–lacani narratívának, *Az ítélet* apafigurája azonban tiltja a megengedett tárgyhoz fűződő kapcsolatot („az ocsmány liba”) is, sőt éppen az anyait értékeli fel: „Egymagamban talán ki kellene térnem előled, anya azonban nekem adta erejét!”

Célravezető feleleveníteni Bronislaw Malinowski Freud-kritikáját.²² A kulturális antropológia jelentős személyisége híres tanulmányában – amely a Trobriand-szigetek anyajogú társadalmának vizsgálatán alapul – arra jut, hogy azokban a közösségekben, amelyekben a gyermek életében inkább a nőknek és a nagybácsinak van szerepe, ismeretlen az Ödipusz-konfliktus. A freudi tan így egyrészt pusztán spekuláció, de legalábbis kultúrakötött. A thébai király történetének pszichológiai kiterjesztésében így valójában a nyugat-európai családszerkezet és társadalmi rend nyilvánul meg. Róheim Géza írja: „Megjelenik a világban a szorongás, a szegény, a láthatatlan isteni hang, a büntetés; azaz: az Ödipusz-komplexum elfojtódik, és teret nyit a felettes ének. Ahol a felettes-én megjelenik, számíthatunk rá, hogy a büntetés eszméjére bukkanunk.”²³

Azt tételezzük, hogy az apa alakja túlmutat azon, hogy az ödipális szakasz pusztán szereplője legyen: sokkal inkább a felettes én megtestesüléséről van szó, amely Kafka világában a végső büntető instancia.

A büntetőtörvény célja, ahogy más törvényeké is, nem lehet más, mint a társadalom életfeltételeinek biztosítása. A büntetőjog célrendszerében nem, eszközeiben azonban karakterisztikusan eltér a többi jogágtól, ugyanis hivatását éppen büntetés kiszabása által tölti be. A bűncselekmények a társadalom életfeltételeinek olyan fokú veszélyeztetését jelentik, amelyet a jogalkotó már csak kriminális szankció kilátásba helyezésével küzdhet le. A veszélyeztetés súlyosságát a jogalkotó nem az egyes cselekmény konkrét, hanem az adott cselekményi kategória absztrakt veszélyességén méri. Minél értékesebb életfeltételekről van szó, annál súlyosabb lesz a büntetés. Kezdetben a büntetés a társadalom vak, ösztönös reakciója volt életfeltételeinek külső megzavarására, a faj fenntartása érdekében. A büntetések rendszerének kialakulása és fejlődése nem más, mint továbblépés az ösztöntől az akarat felé.

A karkai büntető instancia, a legfőbb törvény azonban nem ismer arányosságot és nem ismer kegyelmet. A szorongást az okozza, hogy az apa által közvetített rend természete valójában nem megérthető, kizárólag a következményeivel szembesülhetünk. Végső soron *A per* utolsó mondataihoz jutunk:

²² Bronislaw MALINOWSKI: *Sex and Repression in Savage Society* (London: Kegan Paul, Trench, Tumbner & Co. 1937).

²³ RÓHEIM Géza: „Az édenkert” in RÓHEIM Géza: *Ádám álma* (Budapest: Múlt és Jövő 2009) 78.

Volt még valami elfelejtett ellenérv? Nyilván volt. A logika ugyan rendíthetetlen, de nem tud ellenállni annak, aki élni akar. Hol a bíró, akit sohasem látott? Hol az a felső bíróság, ahová sohasem jutott el? K. fölemelte kezét, s széttárta minden ujját.²⁴

5. Exkurzus: a sexualneurastheniás iparos és az újjászületés

A szöveg nyitottsága természetesen más irányú értelmezést is megenged. A legújabb interpretációk a szexualitás és az újjászületés szimbolikáját hívják segítségül.²⁵

Az ítélet enigmatikus befejezése nem más, mint az apa által kiszabott, megfellebbezhetetlen szentencia végrehajtása:

Kiugrott a kapun, úzte valami az úttesten át a vízhez. Úgy markolta már a korlátot, mint falatot az éhező. Átvette magát, ő, a kiváló tornász, ifjú éveiben szülei büszkesége. Elgyengülő kézzel kapaszkodott, a korlát rúdjai között látott még egy omnibuszt, mely könnyen túldübörgi majd az ő zuhanását, s alig hallhatóan így kiáltott: – Kedves szüleim, hiszen mindig szerettelek benneteket! – és elengedte magát.

E pillanatban szinte végtelen forgalom hullámzott a hídon.

Olvashatunk tehát az apa bukásáról, valamint a Kafka-alteregő öngyilkosságáról. Az élet önkezü elvétele egyrészt az individuum drámája, másrésztől azonban egy olyan válságfolyamat végpontja is, amely erős korrelációt mutat a szociális realitással. A halál azonban egyúttal újjászületés is lehet: az archaikus mítoszok is egy istenség feláldozását beszélnek el, akinek testéből megszületnek az első emberek. Ez az őseredeti gyilkosság vezet be a szexualitást és a halált, megteremtve a sajátos emberi létformát.²⁶

Max Brod elmondása szerint az elbeszélés utolsó mondatai egyértelmű szexuális konnotációt hordoznak. Kafka egy személyes beszélgetés során állítólag megjegyezte, hogy az „elengedte magát” kifejezés („*ließ ich hinabfallen*”) „violens ejakulációra” utal, a forgalom (*Verkehr*) német megfelelője pedig közösülésre (*Geschlechtsverkehr*).²⁷

A férfi nemi működés (egyik) csúcspontja, az ejakuláció, pontosabban annak funkcionális zavarai („*Bad Timing*”) a kezdetektől foglalkoztatták az orvosi és pszichoanalitikus irodalmat.²⁸ A századelőn hasonló eseteleírást mutatott be Ferenczi is. Rendelőjében felkeresi egy harminckét esztendő iparos, aki arról számol be, hogy „az erectio tökéletlensége és az ejaculatio időelöttisége miatt megfelelő kielégüléshez nem juthat”.²⁹ Az analitikus álmofejtésbe kezd, hogy hozzáférjen betege elfojtott tartalmaihoz:

²⁴ Franz KAFKA: *A per* [ford. SZABÓ Ede] (Budapest: Európa 1986).

²⁵ Volker DRÜKE: *Kafkas Verwandlung. Das Urteil, Der Heizer, Die Verwandlung und andere Erzählungen im neuen Licht* (Oberhausen: Athena 2016) 30.

²⁶ Mircea ELIADE: *Vallási hiedelmek és eszmék története I.* [ford. SALY Noémi] (Budapest: Osiris 1995) 40.

²⁷ Max BROD: *Über Franz Kafka* (Frankfurt–Hamburg: Fischer 1966) 114, idézi Stefan NEUHAUS: „Im Namen des Lesers. Kafkas *Das Urteil* aus Rezeptionsästhetischer Sicht” in Oliver JAHRAUS – Stefan NEUHAUS (szerk.): *Kafkas „Urteil” und die Literaturtheorie. Zehn Modellanalysen* (Stuttgart: Reclam 2002) 78–100.

²⁸ Marcel D. WALDINGER: „History of Premature Ejaculation” in Emmanuelle JANNINI et al. (szerk.): *Premature Ejaculation. From Etiology to Diagnosis and Treatment* (Milano: Springer 2013) 5–24.

²⁹ FERENCZI Sándor: „A pszichoszexuális impotencia analitikus értelmezése és gyógyítása” in FERENCZI Sándor: *Lélekelemzés. Értekezések a pszichoanalízis köréből* (Budapest: Dick Manó 1914) 52–66.

Feltűnt mindenekelőtt, hogy a beteg sexualis tartalmú álmaiban többnyire corpulens nőkkel foglalkozott, „a kiknek az arcját sohasem látja” s a kikkel még álmában sem tudja az actust befejezni, hanem e helyett az utolsó pillanatban, a várható pollutio helyett, heves félelem és aggodalom szállja meg és ilyenfajta gondolatokkal: „Ez nem lehet! Ez a situatio lehetetlen!”, Az ilyen álmok után kimerülten, fáradtan, szívdobogással és izzadtan ébredt.

Az analízis során feltárul, hogy az iparos a nővérehez köthető megalázó gyermekkori szexuális élményét fojtja el, az ezzel kapcsolatos gátlás mint „incesztuózus rögzítődés” pedig minden partnerrel ellehetetleníti az aktus befejezését.

Ferenczi tanulmánya végén érezhető büszkeséggel számol be terápiás eredményéről:

Nem sokkal az itt leírt álommagyarázat után sugárzó arcczal jött a rendelésre és elbeszélte, hogy előző napon életében először teljes orgasmussal végződő, megfelelő tartamú copulatiót végzett s a neurotikusokra jellegzetes mohósággal azt nap még kétszer, mindig más és más nővel, megismételte.³⁰

Láthatjuk tehát, hogy a beteg megszabadult az elfojtással járó testi tüneteitől, és örömmel veti magát „a megfelelő tartalmú copulatio” örömeibe. Hogy vezethet mindez közelebb Kafkához? Forduljunk ismét Ferenczihez:

Ámde az öntudatlan csak addig uralkodik az ember testi és lelki egyénisége felett, míg az analysis ki nem deríti a benne rejtőző gondolatok tartalmát. Ha e gondolatokba a tudat fénye bevilágít, vége szakad az öntudatlan complexum zsarnoki hatalmának; a féltetolt gondolatok megszűnnek fel-felhalmozódó affectusok le nem reagálható gyűjtőhelyei lenni és bekapcsolódnak a képzettársítás rendes láncolatába.³¹

Ha Brod nyomán a fenti interpretációt fogadjuk el, akkor Georg vakmerő ugrása valójában az újjászületés szimbolikáját hordozza, a „köldökzsinór elszakítását” a szülői háztól, az apa és törvénye kötelékétől.³² Az analízis azonban csak feltárja, de nem szünteti meg a szorongást. A pszichoanalitikus gondolkodás határait megmutatja, hogy *Az ítélet* végkicsengéséből éppen a „tudat világossága” hiányzik. A főhős sorsát ugyanis halálugrásáig, a tudat kioltásáig követhetjük. Az olvasó csak reménykedhet abban, hogy a folyó talán a tengerbe torkollik, ahol Georg újjászületést nyerhet. A víz szimbolikája az anyaméhbe való visszatérést, a „talasszális regressziót” jelenti, „vágakozást az ósállapot iránt”.³³

6. Zárszó

Elemzésünkben *Az ítélet* értelmezési lehetőségei közül bemutattunk egy pesszimista és egy bizakodó variánst, továbbá felvillantottuk a karkai életmű érintkezéseit a büntetőjogi gondolkodással.

³⁰ FERENCZI (29. j.).

³¹ FERENCZI (29. j.).

³² DRÜKE (25. j.) 30.

³³ FERENCZI Sándor: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében. Pszichoanalitikai tanulmány* (Budapest: Pantheon 1928) 70.

A klasszikus pszichoanalízis szemlélete az olvasó szorongásait erősíti: az ödipális konfliktus feloldása ugyanis csak látszólagos. Oidipusz nem akart hinni a jövendölésben, hogy anyját kell nőül vennie és apjának gyilkosa lesz. Hiába fejt meg a szphinx találós kérdését és koronázzák Thébai urává, nem ismeri fel, hogy az oroszlántestű, asszonyfejű lény, noha levetette magát a szikláról, valójában nem tűnik el, hanem csupán az alakját változtatja meg, és csakhamar Iokaszté királynő képében jelenik meg újra előtte. A királynak azzal kell szembenéznie, amitől az apagyilkosságnál is jobban iszonyodik: hitvesi ágyát azzal a nővel osztotta meg, aki a világra szülte. Dethlefsen sokat vitatott lélektani elemzésében a történet lényege éppen abban áll, hogy Oidipusz a nőnemű szörny feladványát – amelynek megfejtése maga az ember, az ember útjának titka – csak látszólag oldotta meg. Nem értette meg a kihívás valódi kényszerítő erejét és mélységét. Nem válaszolt arra, hogy ki is ő valójában. Miközben hősként és a város megmentőjeként ünneplik, a hübrisz eltakarja előle a legfontosabbat: saját magát. A rejtély igazi megoldása tölti ki maradék életét.³⁴ Georg Bendemann sem tudja elkerülni a végső büntető instanciát, hiába minden elszántsága, hiába a vasárnap délelőtt könnyedsége, az önelégült fölény az idegenbe szakadt, elhanyagolt baráttal szemben.

Kafka főhősének attitűdjét tetten érhetjük a büntetőeljárás alá vont vádlottak kezdeti hányavetiségében, bizakodásában. A terhelt úgy érzi, vele mindez nem történhet meg. Ahogy élete más problémáit, úgy bírósági ügyét is könnyedén meg fogja oldani. Racionális magyarázatot, esetleg érzelmeket, netán indulatot keres a bíró és a bíróság viszonyulásaiban. Minden gyakorló büntetőjogász találkozik ezzel a jelenséggel, aki látott már el védelmet. Védence ugyanis csak lassanként érti meg, hogy az ügyre nem alkalmazhatók az életében elsajátított sémák. Nincsen helye az akaratsnak, sem a vádlottnál, sem a bírónál. Ahogy *A per* börtönképlánja fogalmaz: „Miért is akarnék hát tőled valamit? A bíróság semmit sem akar tőled. Befogad, ha jössz, és elbocsát, ha távozol.”³⁵

A bizakodó interpretáció ezzel szemben a felnőtté válást, a fullasztó gyermekkori köldökzsinór elszakítását hangsúlyozza. Az elszakadáshoz vezető út a szexualitás megélésén keresztül vezet: a fiatal kereskedő azt tervezi, hogy egybekel menyasszonyával, átveszi atyja nevét és örökét a polgári társadalomban. Ebben az olvasatban a zuhanás a hídról az örvények felé a létállapotok közötti váltásra utal. A protagonista halála nem ellentéte az életnek, hanem egy hasonló fordulópont, mint a születés. A vízbe fulladás tehát nem büntetés, hanem egyfajta beavatás, *rite de passage*: „Számos primitív világkeletkezési monda, melyben a föld a tengerből emelkedik ki, olyan vonásokat tartalmaz, amelyek ezt a kozmogóniát a születés szimbolikus ábrázolásaként teszik érthetővé. De a mindennapos pszichoanalitikus anyag is meggyőző példákat hoz a föld és a víz anyaszimbolikájához.”³⁶

Georg Bendemann élete utolsó perceit azonban a kétségbeesés uralja, ugyanaz a kétségbeesés és az ismeretlentől való félelem, mint amely a vádlottat tölti el, amikor a büntetőbíróságon megállapítják a bűnösségét és elítéltté válik. Nem hisz az újjászü-

³⁴ Thorwald DETHLEFSEN: *Oidipusz, a talány megfejtője* [ford. SARANKÓ Márta] (Budapest: Magyar Könyvklub 1997).

³⁵ KAFKA (24. j.).

³⁶ FERENCZI (33. j.) 70.

letésben, görcsösen markolja a biztonságot nyújtó korlátot, élete utolsó maradványát. Végső konklúzióként ezért arra jutunk, hogy a törvénytől, a végső büntető instanciától elszakadni a halál árán sem lehet. Ahogy Kafka másik hőse, Gracchus, a nyugalmat holtában sem találó, örökké bolyongó vadász sorsa is példázza: „Itt vagyok, egyebet nem tudok; egyebet nem tehetek. Csónakomnak nincs kormányja, sodorja a szél, mely a halál legmélyebb régióiban fúj.”³⁷

³⁷ Franz KAFKA: „Gracchus, a vadász” [ford. TANDORI Dezső] in Franz KAFKA: *Elbeszélések* (Budapest: Európa 1973) 377.